

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14] : 341.645

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.31.13>

ПРАКТИКА ЄСПЛ ВИКОРИСТАННЯ ПРАВИЛА «ЄДИНОГО АБО ВИРІШАЛЬНОГО ДОКАЗУ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Полетило Павло Сергійович,
orcid.org/0000-0002-0328-0453
аспірант кафедри кримінального права
і процесу
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна)

У статті розглядається правова позиція ЄСПЛ щодо практичного використання правила «єдиного чи вирішального доказу» в кримінальних справах у випадку, коли свідок звинувачення не з'явився в судове засідання.

Встановлено, що коли обвинувальний вирок ґрунтується тільки чи вирішальною мірою на показаннях особи, яку звинувачений не міг допитати під час розслідування чи під час судового розгляду, то права захисту можуть бути обмежені до міри, несумісної з гарантіями статті 6 Конвенції про захист прав і свобод людини.

Пропонується ряд тлумачень правила «єдиного чи вирішального доказу» Великою Палатою ЄСПЛ. Помічено, що використання ЄСПЛ згаданого правила потребує гнучкого застосування, автоматично не викликає за собою порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, потребує особливої уваги при врівноваженні інтересів.

Підкреслюються труднощі, з якими можуть зустрітися національні суди першої інстанції та можливості апеляційних судів розглядати неперевірені докази в якості «єдиного» чи «вирішального» доказу проти звинуваченого та з'ясування того, чи був судовий розгляд справедливим.

Правило «єдиного чи вирішального доказу» розглядається як вимога права на захист і воно регулює, значною мірою, обмеження права на захист, тобто регулює порушення статті 6 Конвенції.

Детально приділено увагу застосуванню Великою Палатою ЄСПЛ критеріїв трьохступінчатого тесту, в якому правило «єдиного чи вирішального доказу» постає як один із критеріїв, який встановлює справедливість судового розгляду.

Наголошено на важливості правила «єдиного чи вирішального доказу», суть якого в тому, що чим вища значимість доказів, тим більш ймовірна несправедливість по відношенню до обвинуваченого. Помічено, що Суд не визнає суворой категоричності правила «єдиного чи вирішального доказу». Його використання потребує, щоб труднощі сторони захисту були компенсовані застосовуваними процедурами.

Розглянуто причини, які лежать в основі застосування правила «єдиного чи вирішального доказу». Перша з них: показання, які є викривальними для обвинуваченого, цілком можуть бути свідомо хибними чи просто помилковими. Друга причина: обвинувачений не повинен опинятись в ситуації, коли він фактично позбавлений реального шансу захищати себе із-за неможливості оскаржити висунуту проти нього версію.

Ключові слова: практика ЄСПЛ, правило «єдиного чи вирішального доказу», критерій трьохступінчатого тесту, права захисту, справедливий судовий розгляд.

THE PRACTICE OF THE ECHR USING THE RULE OF "SINGLE OR DECISIVE EVIDENCE" IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Poetylo Pavlo Serhiiiovych,
orcid.org/0000-0002-0328-0453
Postgraduate of the Department of
Criminal Law and Procedure
(Volyn National University named
after Lesya Ukrainka, Lutsk, Ukraine)

The article examines the legal position of the ECHR regarding the practical use of single or decisive evidence in criminal cases in the event that the prosecution witness did not appear at the court session.

It is established that when the guilty verdict is based only or decisively on the testimony of a person whom the accused could not question during the investigation or during the trial, then the rights of the defense may be limited to an extent incompatible with the guarantees of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Freedoms.

A number of interpretations of the rule of "single or decisive evidence" by the Grand Chamber of the ECHR are proposed. It was noticed that the use of the mentioned rule by the ECHR required a flexible application, does not automatically entail a violation of paragraph 1 of Article 6 of the Convention, and required special attention when balancing interests.

The difficulties that national court of first instance and the ability of appellate courts to consider unverified evidence as "sole or decisive evidence" against the accused and to determine whether the trial was fair are highlighted.

The rule of "single or decisive evidence" is considered as a requirement of the right of defense and it regulates, to a large extent, the limitation of the right of defense, that is, it regulates violations of Article 6 of the Convention.

Detailed attention is paid to the application by the Grand Chamber of the ECHR of a criteria of the three-step test, in which the rule of single or decisive evidence appears as one of the criteria that establishes the fairness of the trial.

The importance of the rule of the "only or decisive evidence" is emphasized, the essence of which is that the higher the significance of evidence, the more probable the injustice towards the accused. It is noted that the Court does not recognize the strict categorical nature of the rule of "single or decisive evidence". Its use requires that the Court does not recognize the strict categorical nature of the rule of "single evidence". Its use required that the difficulties of the defense side be compensated by the applied procedures.

The reasons underlying the application of the rule of "single or decisive evidence" are considered. The first of them: testimony that is incriminating for the accused may well be deliberately false or simply erroneous. The second reason: the accused should not find himself in a situation where he is effectively deprived of a real chance to defend himself due to the impossibility of contesting the version put forward against him.

Key words: practice of the ECHR, the rule of “single or decisive evidence”, the criterion of the three-step test, rights of defense, fair trial.

За багаторічну практику Європейський суд з прав людини (визнаний Законом України 3477-15)(далі – ЄСПЛ, Суд) нагромадив величезний досвід оцінювання справедливості рішень національних судів на основі Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод (ратифікованої Законом України 552-14) (далі – Конвенція). Одним із правил, які використовує цей наднаціональний орган в оцінюванні справедливості національного судочинства є правило «єдиного чи вирішального доказу», коли свідок обвинувачення відсутній в судовому засіданні. Застосування ЄСПЛ правила «єдиного чи вирішального доказу», коли свідок звинувачення відсутній у судовому засіданні, в конкретних кримінальних справах набуває розвитку і потребує вивчення та узагальнення.

Метою статті є дослідження того, як ЄСПЛ пов’язує правило «єдиного або вирішального доказу» в кримінальному процесі із справедливістю судового розгляду та проаналізувати діалектику тлумачення цього правила в рішеннях ЄСПЛ, в яких свідок звинувачення не з’явився в судове засідання.

Відповідно до пункту 1 статті 6 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції: «1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення... 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права ... d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення» [1].

Підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції як і інші положення пункту 3 статті 6 Конвенції, вважає ЄСПЛ, є одним із мінімальних прав, які мають бути надані кожному під час пред’явлення йому кримінального обвинувачення, а положення пункту 3 статті 6 Конвенції є явно вираженими гарантіями [2, п. 89].

Наявність порушення наведеної конвенційної норми ЄСПЛ тлумачить так: «Якщо обвинуваченому було надано належну і достатню можливість оскаржити показання, коли вони були надані чи на більш пізній стадії, їх прийняття в якості доказів саме по собі не буде суперечити пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції. Проте з цього слідує, що, коли обвинувальний вирок ґрунтується виключно чи вирішальною мірою на показаннях особи, яку звинувачений не мав змоги допитати чи забезпечити проведення її допиту, чи то під час розслідування чи під час судового розгляду, то права захисту обмежені до міри, несумісної з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції» [3, п. 40]. У цьому тлумаченні правило «єдиного чи вирішального доказу» пов’язане із справедливістю судочинства: гарантії, викладені в підпункті «d» пункту 3 статті 6 Конвенції являють собою конкретні аспекти права на справедливий судовий розгляд, закріплене в пункті 1 статті 6 Конвенції, які необхідно враховувати при будь-якій оцінці справедливості судового розгляду. Основне завдання Суду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції полягає в оцінці загальної справедливості розгляду в кримінальній справі [4, п. 84].

Здійснюючи оцінку загальної справедливості ЄСПЛ розглядає судовий розгляд в цілому з врахуванням права обвинуваченого на захист, зацікавленості громадськості та потерпілих у тому, щоб злочин належним чином переслідувався в судовому порядку [5, п. 175], а також за необхідності прав свідків [6, п. 70].

Питання про допустимість доказів регулюється законодавством та судами країн-учасників Конвенції, а завдання Суду полягає в з’ясуванні того, чи був проведений

розгляд справедливим [5, п. 62]. Підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції утворює принцип: до оголошення обвинувального вироку по відношенню до обвинувачуваного усі докази проти нього мають бути надані в його присутності на публічних слуханнях з метою змагальної аргументації [3, п. 39; 7, п. 57].

Можливі виключення з наведеного, проте вони не повинні порушувати права на захист (заперечувати і допитувати свідків звинувачення під час надання показань чи на більш пізній стадії судового розгляду) [3, п. 39; 7, п. 57]. До того ж, вважає Суд, із наведеного принципу випливають вимоги. По-перше, відсутність свідка повинна пояснюватись вагомим підґрунтям. По-друге, має дотримуватися правило «єдиного чи вирішального доказу»: якщо обвинувачу вальний вирок ґрунтується тільки чи вирішальною мірою на показаннях особи, яку обвинувачений не міг допитати чи забезпечити її допит, чи під час розслідування, чи під час судового розгляду, права захисту можуть бути обмежені до міри, несумісної з гарантіями статті 6 Конвенції [2, п. 149].

Якщо свідок звинувачення не з'явився до суду або особистість якого прихована від обвинуваченого (анонімний свідок), в обох випадках спричиняється потенціальна шкода обвинуваченому, адже обвинувачений в кримінальному процесі повинен мати ефективну можливість оскаржити наведені проти нього докази: обвинувачений має не тільки знати тих, хто його звинувачує, та мати можливість оскаржити їх чесність та репутацію, але і щоб він міг перевірити правдивість та надійність їх показань, шляхом їх усного допиту в його присутності в момент надання показань чи на більш пізній стадії судового розгляду [7, п. 57].

Другою вимогою ЄСПЛ тлумачить правовий зміст правила «єдиного чи вирішального доказу» при розгляді кримінальних справ. На думку Суду, навіть у тому випадку, коли відмова від виклику свідка в судове засідання була виправдана, обвинувальний вирок, який ґрунтується виключно чи у вирішальній мірі на показаннях цього свідка, був несправедливим [6].

Правило «єдиного чи вирішального доказу» Велика Палата ЄСПЛ формулює так: «... це правило, у відповідності з яким судовий розгляд визнається несправедливим, якщо обвинувальний вирок ґрунтується виключно чи у вирішальній мірі на доказах, наданих свідком, якого обвинувачений не мав можливості допитати ні на жодній стадії провадження у справі» [8, п. 106].

Особливість використання цього правила, наголошує Велика Палата ЄСПЛ, автоматично не викликає за собою порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, оскільки негнучке застосування цього правила суперечило б традиційному підходу Суду до розгляду скарг на справедливий розгляд, гарантований пунктом 1 статті 6 Конвенції. Проте, Велика Палата ЄСПЛ вбачає прийняття таких доказів (попри ризики) важливим фактором, який повинен бути взятий до уваги при врівноваженні інтересів [2, п. 106].

У розглядуваному правилі «єдиного чи вирішального доказу» ЄСПЛ констатує, що слово «єдиний» вживається в значенні лише одного доказу проти обвинуваченого [9, п. 44].

Якщо дотримуватися французької термінології, то слово «вирішальний» (*determinante*) означало б більше, ніж «доказовий». В такому сенсі воно б означало, що при відсутності доказів ймовірність винесення обвинувального вироку зменшилася б, а ймовірність виправдувального вироку зросла б. Це був би критерій, якому відповідатимуть практично усі докази [2, п. 131]. В англійському кримінальному процесі поняття «вирішальний» варто розуміти вузько: не як просто «здатний змінити ситуацію», а «з усією ймовірністю, який є визначальним чи кінцевим» [2, п. 116].

На думку Суду, слово «вирішальний» варто розуміти у вузькому значенні як вказівку на докази такої значимості чи важливості, які можуть мати вирішальне значення для результату справи. Якщо неперевірені показання свідка підтверджується іншими

доказами, оцінка того, чи є вони вирішальними, буде залежати від сили підтверджуючих доказів: чим вони сильніші, тим менша ймовірність того, що показання відсутніх у суді свідків будуть розглядатись як вирішальні [2, п. 131; 8, п. 123].

ЄСПЛ визнає, що судді першої інстанції до початку судового розгляду може бути складно встановити, чи будуть докази вирішальними, коли відсутні переваги вивчення та зважування всієї сукупності доказів, наведених у процесі судового розгляду [2, п. 133]. Разом з тим, вважає Суд, після того, як сторона обвинувачення завершить виклад власної версії подій, суддя першої інстанції може оцінити значимість та вагу неперевіраних доказів із врахуваннями доказів проти обвинуваченого [2, п. 134]. Судді апеляційної інстанції, як правило, повинні з'ясувати, чи були докази допустимі в суді належним чином, і якщо це було так, то чи не є обвинувальний вирок небезпечним. При цьому вони мають врахувати значимість наведених доказів для версії обвинувачення і міру, в якій дані докази звужують права захисту.

Отже, суд апеляційної інстанції має всі можливості для аналізу питання про те, чи можливо розглядати неперевірені докази в якості єдиного чи вирішального доказу проти звинуваченого, і чи був судовий розгляд в цілому справедливим [2, п. 135].

У випадку використання в якості доказів показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду і який не був допитаний на стадії досудового розгляду, Велика Палата ЄСПЛ застосовує критерій трьохступінчатого тесту для встановлення відповідності пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, досліджуючи:

1) чи існували вагомі підстави для неявки свідка в судове засідання і для прийняття в якості доказу неперевіраних показань відсутнього свідка;

2) чи були докази відсутнього свідка «єдиною» чи «вирішальною» основою для винесення підсудному обвинувального вироку;

3) чи мали місце достатні врівноважуючі фактори, в тому числі важливі процесуальні гарантії, які компенсують складнощі, з якими зіткнулась сторона захисту в результаті прийняття в якості доказу неперевіраних показань, які забезпечать справедливість судового розгляду [2, п. 152].

Очевидно, що правило «єдиного чи вирішального доказу» є важливою складовою трьохступінчатого тесту, який встановлює справедливість судового розгляду. У випадках, коли показання свідка, який не з'явився до суду, є «єдиним» чи «вирішальним» доказом, на якому ґрунтується обвинувальний вирок, розгляд питання про наявність достатніх врівноважуючих факторів обов'язковий. При цьому ЄСПЛ аналізує як національні суди оцінили вагу доказу, оскільки його прийняття може створити складнощі для сторони захисту. Справедливість судового розгляду буде залежати від показань відсутнього свідка: чим важливіші ці показання, тим більш вагомими мають бути врівноважуючі фактори [8, п. 116].

Вважаючи, що всі три елементи трьохступінчатого тесту взаємопов'язані, Суд допускає розгляд критеріїв тесту в іншому порядку. Зокрема, правило «єдиного чи вирішального доказу» може розглядатись першочергово [10, пп. 119–125, 126, 127; 11, пп. 101–102, 106; 12, пп. 43–45; 13, пп. 62–66]. У випадку мовчання підсудного, Суд застосовує правило, згідно якого обвинувальний вирок, який базується виключно чи головним чином на мовчанні обвинуваченого чи на відмові відповідати на запитання чи надавати показання самому, несумісний із правом зберігати мовчання [14, п. 47; 15, п. 56].

На думку Суду, важливість правила «єдиного чи вирішального доказу» ґрунтується на тому, що чим вища значимість доказів, тим більш ймовірна несправедливість по відношенню до обвинуваченого (якщо свідку дозволено лишатись анонімним чи не з'являтися до суду), і тим більше необхідності в гарантіях з метою забезпечення того,

що докази були явно надійними чи щоб можна було належним чином перевірити та оцінити їх достовірність [2, п. 139].

Окрім наведеного тлумачення правила «єдиного чи вирішального доказу», у практиці Суду спостерігаються інші, які дозволяють помітити діалектику і більш глибоко вникнути в значення цього правила для судочинства. Зокрема, якщо обвинувальний вирок підсудному базувався у вирішальній мірі на показаннях анонімного чи відсутнього в суді свідка, Суд підкреслив наступне: «Показання чи інші ствердження, які викривають обвинуваченого, цілком можуть бути заздалегідь хибними чи просто помилковими; і сторона захисту навряд чи зможе встановити це через відсутність у неї інформації, що дає змогу перевірити надійність особи, що надала показання, чи поставити під сумнів її репутацію. Ризики, пов'язані з такою ситуацією, очевидні» [16, п. 42].

Як уточнення, Суд встановив, що, хоча суди першої інстанції уважно підійдуть до оцінки розглядуваних заяв, все ж їх навряд чи можна рахувати належною заміною безпосереднього спостереження; це призводить до обмеження прав на захист, що несумісні з гарантіями, які містяться в статті 6 Конвенції [2, п. 140].

Разом з тим, Суд не визнає суворої категоричності правила «єдиного чи вирішального» доказу. При цьому він наголошує, що хоча анонімність свідків у справі створює для сторони захисту «труднощі, які зазвичай не повинні виникати в кримінальному провадженні; все ж при цьому порушення статті 6 не може бути встановлено, якщо труднощі, з якими зіткнулась сторона захисту, були достатньою мірою компенсовані застосовуваними процедурами» [6, п. 72]. Прикладом може слугувати випадок, коли сторона захисту має можливість оскаржити надійність анонімних свідків [6, пп. 73, 75].

Попри те, що обвинувальний вирок не повинен базуватись виключно чи вирішальною мірою на показаннях анонімних свідків, Суд підкреслив, що до доказів, отриманих від свідків в умовах, коли права захисту не можуть бути забезпечені в тій мірі, в якій цього зазвичай вимагає Конвенція, варто відноситись з особливою обережністю [6, п. 76; 2, п. 141].

Суд вбачає дві причини, які лежать в основі застосування правила «єдиного чи вирішального доказу». Перша з них: показання, які є викривальними для обвинуваченого, цілком можуть бути свідомо хибними чи просто помилковими. Крім того, показання свідків, яких неможливо допитати, часто на перший погляд є переконливі та вагомими, може сильно відрізнитись при уважному вивченні. Ризики, пов'язані з наданням неперевіраних показань ще вищі, якщо ці показання є єдиним та вирішальним доказом проти обвинуваченого [2, п. 115].

Друга причина: обвинувачений не повинен опинятись в ситуації, коли він фактично позбавлений реального шансу захищати себе із-за неможливості оскаржити висунуту проти нього версію. Судовий розгляд має гарантувати, що права обвинуваченого, передбачені статтею 6 Конвенції, не будуть неприйнятно обмежені і що він як і раніше зможе ефективно брати участь в судовому провадженні [17, п. 83; 18, п. 26]. Оцінка Суду того, чи був судовий розгляд в кримінальній справі справедливим, не може залежати виключно від того, чи видаються докази проти обвинуваченого достовірними при відсутності засобів оскарження доказів після їх прийняття до розгляду [2, п. 142].

Суд вважає, що з'ясування того, чи обвинувальний вирок, винесений підсудному, ґрунтувався виключно чи вирішальною мірою на показаннях свідка, який не з'явився до суду, є прерогатива національних судів [19, п. 156; 20, п. 67; 21, пп. 141, 150]. Досліджуючи оцінку, яку провели національні суди в світлі значення висловів «єдиний» та «вирішальний» доказ, Суд ще з'ясовує, чи не була оцінка вагомості доказів, проведена національними судами, неприйнятною чи довільною [22, п. 23; 23, пп. 52–53]. Якщо

національні суди не вказали свою позицію з даного питання або їх позиція є нечіткою, Суд проводить власне дослідження вагомості показань, наданих свідком, який не з'явився в суді [24, п. 58; 25, пп. 196–200].

На думку Суду, правило «єдиного чи вирішального доказу» має розглядатись як один із елементів поняття справедливого судового розгляду. Це правило не можна застосовувати жорстко під час розгляду питань справедливості. Суд не може ігнорувати і правила доказування конкретної правової системи [3, п. 40]. Інакше, це перетворило б правило в грубий та невибірковий інструмент, який суперечить традиційному підходу Суду в питанні про загальну справедливість судового провадження, а саме зважуванню суперечливих інтересів сторони захисту, потерпілого, свідків та зацікавленості громадськості в ефективному судочинстві [2, п. 46].

Отже, у випадках, коли показання з чужих слів є «єдиним» і «вирішальним» доказом проти підсудного, прийняття їх не приводить до автоматичного порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. Якщо ж обвинувальний вирок базується виключно чи у вирішальній мірі на показаннях свідків, які не з'явилися до суду, то ЄСПЛ вивчає судове провадження самим уважним чином, як фактор, що потребує достатніх компенсуючих факторів, в тому числі і наявності строгих процесуальних гарантій [2, п. 147].

Отже, проаналізовано діалектику тлумачення ЄСПЛ правила «єдиного чи вирішального доказу», використання цього правила в кримінальному процесі, звернуто увагу на компенсуючі фактори та процесуальні гарантії для забезпечення справедливості судочинства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № № 11 та 14 з Протоколами № № 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург. 2010. 24 с.
2. ЄСПЛ, справа «Аль-Хавайя і Тахірі проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaya and Tahery v. United Kingdom*) [GC], № № 26766/05 та 22228/06, 15.12.2011 р.
3. ЄСПЛ, справа «Лука проти Італії» (*Luka v. Italy*), № 33354/96, 27.02.2001 р.
4. ЄСПЛ, справа «Таске проти Бельгії» (*Taxquet v. Belgium*), № 926/05, 13.01.2009 р.
5. ЄСПЛ, справа «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*), № 22978/05, 01.06.2009 р.
6. ЄСПЛ, справа «Дорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. Netherlands*), № 29835/96, 26.03.1996 р.
7. ЄСПЛ, справа «Солаков проти Македонії» (*Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 47023/99, 24.03.1999 р.
8. ЄСПЛ, справа «Шалашвілі проти Німеччини» (*Schatsaschwili v. Germany*) [GC], № 9154/10, 15.12.2015 р.
9. ЄСПЛ, справа «Саїді проти Франції» (*Saidi v. France*), № 14647/89, 20.09.1993 р.
10. ЄСПЛ, справа «Нечто проти Російської Федерації» (*Nechtov. Russia*), № 24893/031, 24.01.2012 р.
11. ЄСПЛ, справа «Міткус проти Латвії» (*Mitkus v. Latvia*), № 7259/03, 02.10.2012 р.
12. ЄСПЛ, справа «Гані проти Іспанії» (*Gani v. Spain*), № 61800/08, 19.02.2013 р.
13. ЄСПЛ, справа «Шандру та інші проти Румунії» (*Şandru and Others v. Romania*), № 22465/03, 08.12.2009 р.
14. ЄСПЛ, справа «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. United Kingdom*), № 22384/93, 08.02.1996 р.
15. ЄСПЛ, справа «Кондрон проти Сполученого Королівства» (*Kondron v. United Kingdom*), № 35718/97, 02.05.2000 р.

16. ЄСПЛ, справа «Костовські проти Нідерландів» (*Kostovski v. Netherlands*), Series A, № 166, 20.11.1989 р.
17. ЄСПЛ, справа «Т проти Сполученого Королівства» (*T v. United Kingdom*), № 24724/94, 16.12.1999 р.
18. ЄСПЛ, справа «Стенфорд проти Сполученого Королівства» (*Stonford v. United Kingdom*), Series A, № 282-A, 23.02.1994 р.
19. ЄСПЛ, справа «Беггз проти Сполученого Королівства» (*Beggs v. United Kingdom*), № 15439/10, 16.10.2012 р.
20. ЄСПЛ, справа «Костецкі проти Польщі» (*Kostecki v. Poland*), № 14932/09, 04.06.2013 р.
21. ЄСПЛ, справа «Хорнкасл та інші проти Сполученого Королівства» (*Horncastle and Others v. United Kingdom*), № 4184/10, 16.12.2014 р.
22. ЄСПЛ, справа «Макглінн проти Сполученого Королівства» (*McGlynn v. United Kingdom*), № 40612/11, 16.10.2012 р.
23. ЄСПЛ, справа «Гарофоло проти Швейцарії» (*Garofolo v. Switzerland*), № 4380/09, 02.04.2013 р.
24. ЄСПЛ, справа «Фарфорович проти Польщі» (*Farforovicz v. Poland*), № 43609/07, 17.04.2012 р.
25. ЄСПЛ, справа «Пічугін проти Російської Федерації» (*Pichugin v. Russia*), № 38623/031, 23.10.2012 р.